

4.2. VÆRDIFULDE KULTURMILJØER

Redegørelse – arbejdsmetode og indhold

Ifølge Planloven, skal Kommuneplanen indeholde retningslinjer for ”sikring af kulturhistoriske bevaringsværdier, herunder beliggenheden af værdifulde kulturmiljøer og andre væsentlige kulturhistoriske bevaringsværdier” (*Planloven, kap. 4, §11a, stk. 15*).

I forbindelse med Kommuneplan 2025-2037 sker der en delvis revision af kommuneplanen i Horsens Kommune, som bl.a. indebærer at opdatere udpegningen for de værdifulde kulturmiljøer. Af fordebatten til planstrategien 2023 fremgår det at:

”Formålet med at revidere udpegningerne af bevaringsværdige kulturmiljøer er at få opdateret grundlaget for udpegningerne, idet de er foretaget for flere år siden. Formålet er også at sikre, at de mest at de værdifulde kulturmiljøer beskyttes i forhold til den store fysiske udvikling, som store dele af Horsens Kommune gennemgår i disse år”.

Hvad er et værdifuldt kulturmiljø?

Et værdifuldt kulturmiljø er *et geografisk afgrænset område, der i sin fremtræden afspejler væsentlige træk af den samfundsmæssige udvikling*. Det består af en helhed, et sted men mange fortællende elementer. Elementerne kan bestå af bygninger, anlæg, vej- og gadestruktur, særlige rumlige sammenhænge eller bebyggelsesstrukturer og landskabstræk, diger, alleer mv. Kulturmiljøet skal være fysisk til stede og fremstå som en helhed fremfor enkeltstående kulturarvselementer.

Et kulturmiljø er ikke afhængig af en specifik alder eller fysisk tilstand, men repræsenterer en kulturhistorisk fortælling. Fortællingen er underbygget af et element af synlighed.

Udvikling og justering af kulturhistoriske interesser

De fleste kulturmiljøer blev udpeget, da Horsens Kommune var en del af det tidligere Vejle Amt. Med udpegningerne i 1985 blev der udvalgt 111 kulturhistoriske beskyttelsesområder.

I 1994 kom en lancering af begrebet *kulturmiljø* af daværende miljøminister Svend Auken, hvor tanken var at fokusere på kulturhistoriske helheder. Dette blev fulgt op af en statslig udmelding til amterne, om at opprioritere de kulturhistoriske interesser i Regionplan 1997.

Revision af de udpegede værdifulde kulturmiljøer – Arbejdsgang

I forbindelse med den forestående kommuneplanrevision, skal der foretages en revision af kommunes udpegninger af værdifulde kulturmiljøer. Efter at arbejdet blev igangsat, er alle de tidligere udpeget miljøer blev screenet og besigtiget. Her blev det vurderet, hvorvidt miljøet fortsat skulle være udpeget, og i så fald i hvilket omfang, eller om det skal udgå som værdifuldt kulturmiljø.

For at kvalificere udpegningerne, har administrationen orienteret sig i eksisterende metoder for screening af kulturmiljøer og har primært taget afsæt i følgende to metoder:

- ❖ ***KulturMiljø-Metoden*** udviklet i et samarbejde mellem Sydvestjyske Museer og Esbjerg Kommune, med støtte fra bl.a. Slots- og Kulturstyrelsen.
- ❖ ***Screening af kulturmiljøer (SAK)*** metoden, udviklet af Arkitektskolen Aarhus.

Begge metoder bygger på andre metoder og er brugt i mange af landets kommuner. Arbejdsgangen for screeningen af kulturmiljøerne i Horsens Kommune, bestod af tre faser:

- 1) *Forundersøgelse*, hvor materiale fra tidligere udpegninger er indhentet og undersøgt. Hertil ofte med orientering i kort mm. for at få en forståelse af udpegningens areal, og hvilke tanker der har ligget til grund for de tidligere udpegninger. Ligeledes har forundersøgelsen også omfattet en orientering i kulturmiljøets tidligere registrerede fortælleverdier.
- 2) *Besigtigelse*, hvor hvert miljø er besøgt fysisk, og forholdene registreret og dokumenteret.
- 3) *Opsamling*, med eventuel indsamling af mere viden, samt et møde i en større arbejdsgruppe, hvor besigtigelserne og resultaterne er diskuteret og kvalificeret.

Kulturmiljøerne er vurderet ud fra en række parametre, hvor en *synlig fortælling* har været et af hovedelementerne. Det er vurderet, at for at et miljø kan være udpeget som værdifuldt kulturmiljø, skal der være en synlig fortælling i bebyggede strukturer og landskabelige omgivelser. Det betyder, at tidligere udpegninger af f.eks. oldtidsmiljøer som stenalderboplader er udgået i denne revision,

da der ikke har været nogle synlige elementer ved besigtigelserne, der understøtter den kulturhistoriske fortælling. Det er også prioriteret at et miljø ikke udgøres af *enkeltstående bygninger eller bebyggelser*. Det har haft konsekvens for tidligere udpegninger af gravhøje og kirker (som begge er beskyttet på anden vis) og en række stiftelser og loger, som tidligere har været udpeget som værdifulde kulturmiljøer. I nogle tilfælde er kulturmiljøerne helt udgået, og i andre er de enkelte udpegninger blevet en del af en større udpegnings.

Kulturmiljøernes typologier er revurderet. De er inddelt efter hovedtemaerne Horsens By og Landskabet omkring Horsens.

Horsens By er beskrevet gennem typologierne:

- Boligområde
- Fritidsmiljø
- Industri
- Institutioner og Religiøse Miljøer
- Midtbyen

Landskabet omkring Horsens er beskrevet gennem typologierne:

- Herregårdsmiljø
- Kirkemiljøer
- Krig og efterkrigstid
- Landsbyer
- Stationsbyer
- Undervisningsmiljøer
- Vandkraft

Fortællingerne - Horsens By

Udpegede værdifulde kulturmiljøer fortæller om Horsens By, som voksede i 1700-tallet inden for middelalderens gadenet og vækstede først i 1800 tallet med håndværk i Smedegade, senere med industri i vestbyen, og udbygning mod øst af infrastruktur som gasværk og havn. Byens vækst førte til behov for sommerboliger og rekreative områder langs fjorden og senere byfortætninger i sydbyen i byggeforeningen ”Horsens boligforening af 1921”, omkring Vitus Bering Parken i 1950’erne og i et tæt parcelhuskvarter fra 1960’er i sydbyen.

Byens kirkegårde fungerer som begravelsespladser for byens religiøse miljøer og favner i dag nutidens begravelseskultur, men også historiske gravsten og monumenter over tidligere generationer og deres liv.

Fritidsmiljøerne ser dagens lys først for borgerskabet i Lunden 1840'erne. Senere er kolonihaverne en konsekvens af de befolkningstætte fabriksbyer i 1880'erne og spredt sig ud over hele landet i de efterfølgende år. Blandt de værdifulde kulturmiljøer tegner kolonihaveforeningen Fritiden, Strandfryd, Langemarken 1916 og Strandlyst et konkret miljø fra perioden. I mellemkrigsårene og udvikles fritidsmiljøer først ved Elbæk Strand i 1920'erne, siden Klondyke og Havneskurene i de senere mellemkrigsår.

I takt med industrialiseringen ændrer Horsens By karakter med større offentlige bygningskomplekser. Horsens straffeanstalt var et fremadskuende anlæg, præget af nye tanker om behandling af indsatte. 60'ernes fremtidsstro konkretiserer sig i nye offentlige institutioner herunder i den nye skole på Langmarksvej. Tidens nye tanker for leg og læring lå til grund for bygningens udformning og dens samspil med omgivende bebyggelse, og skolen strukturen har haft betydning for omgivelsernes udformning.

Fortællingerne – Landskabet omkring Horsens

Udpegede værdifulde kulturmiljøer beretter om udviklingen af bebyggelser i landskabet omkring Horsens. De oprindelige landsbyer omkring Horsens opstod i Vikingetiden. De landsbyer, vi oplever i dag bygger på en lang historie. De udpegede kulturmiljøer repræsenterer tidlige agrare samfundsstrukturer og spænder over typologier som fortebyer, slyngede vejbyer, vejfortebyer, torpbebyggelser (en type udflytterlandsby) og rydningsbyer.

Enkelte landsbyer er stadig omgivet af strukturer i landskabet fra f.eks. stjerneudskiftningen eller strukturer markeret med vildtbanesten, som markerede kongens jagtdistrikt.

I landsbyfællesskaberne samarbejdede landmænd om produktionen og andelsvirksomheder som mejerier fik en central rolle i lokalsamfundene.

Stationsbyerne er både udviklet fra de tidligere landsbyer og som nye bebyggelser på bar mark. De nye bebyggelser har etableret sig omkring jernbanerne i slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900 tallet, hvor landskabet egnede sig til udlæg af jernbaneskiner. Omkring stationsbyerne

vækstede industri og håndværksvirksomheder, og de blev vigtige servicecentre for landområderne omkring Horsens.

Behovet for at uddanne og oplyse den brede befolkning, som ikke i alle tilfælde havde adgang til en formel uddannelse, gav plads til højskolerne. Ideen opstod på et folkemøde på Skamlingsbanken og blev støttet af Grundtvig. De første højskoler var inspireret af Grundtvigs tanker om folkelig oplysning og dannelse. Christen Kold udviklede højskolefællesskaberne ud fra tanker om det særlige samliv, der kendetegnede folkehøjskolen som kostskoleform og en undervisningsform, som talte til hjertet og ikke kun forstanden. Oplysningstidens reformer i begyndelsen af 1800 med blandt andet en ny skolelov i 1814 gjorde undervisningspligt obligatorisk. Seminarier skulle møde efterspørgslen på kvalificerede lærere med et hævet fagligt og pædagogisk niveau.

I Horsens Kommune (tidligere Gedved Kommune) opstod den første højskole som en del af Gedved Seminarium. Højskoleafdelingen blev nedlagt i 1880'erne. Da der på egen omkring Vestbirk siden 1860'erne var en grundtvigiansk vækkelse, og behovet for en højskole som samlingssted blev stor, etablerede man en højskole i 1884.

For de adelige og velstillede så verden noget anderledes ud. Herregårdskulturen i Horsens Kommune spillede en vigtig rolle i områdets historie og indeholder fortællinger om både økonomisk og politisk magt, arkitektonisk arv og kulturelle aktiviteter. Herregårdene i Horsens Kommune er således ikke kun vigtige for deres historiske og arkitektoniske værdi, men også for deres rolle i at forme de omgivende lokale samfund. Stensballegård indgik således i en funktionel sammenhæng med landsbyen Stensballe. Åndslivet udfoldende sig inden for litteratur, lærdom, kunst og musik og samtaler og diskussioner i de mange saloner og sammenkomster.

Fra herregårdene udstykkedes statshusmandsbrug en form for mindre landbrug oprettet med forskellige former for statsstøtte efter vedtagelsen af husmandsloven af 1899. Med lovkomplekset af 1919 (de såkaldte jordlove, som blev vedtaget som en reaktion på den russiske revolution) kom der nye muligheder for oprettelse af mindre brug. Jorden blev stillet til rådighed af Statens Jordlovsudvalg mod årlig jordrentebetaling efter georgistiske principper.

Husmandsbrugene bidrager i dag til variation i landskaberne omkring herregårdene.

Rye Flyveplads, som blev anlagt som privat flyveplads i mellemkrigsårene og udviklede sig til Civil flyveplads under Det Danske Luftfartselskab (DDL). Flyvepladsen blev vigtig for besættelsesmagten. Efter krigen blev flyvepladsen omdannet til lejr for tyske flygtninge.

Den 9. april 1940 blev Danmark besat. Samme dag indfandt tyske tropper sig i Horsens, og byen blev mørklagt. Den skulle vise sig af have stor betydning. I 1944 ramtes Horsens og Endelave af en katastrofe, nemlig minesprængningen af rutebåden Agda. Agda betjente ruten mellem Endelave og Horsens. På grund af mørklægningen påsejlede Agda en mine.

Redegørelse for digital fremstilling af de værdifulde kulturmiljøer

Den digitale fremstilling af kulturmiljøerne giver et overskueligt værktøj, hvor alle de udpegede kulturmiljøer fremgår. Formidlingen er præsenteret, så både borgere, politikere og administrationen har gavn af materialet. For hvert kulturmiljø redegøres der for følgende:

- Navn, nummer og typologi
- Kort over miljøet
- Kulturmiljøets fortællerværdi
- Kort med kulturmiljøets karakteristika
- Bemærkninger
- Diagram med værdier og egenskaber (fra SAK-metoden)
- Beskrivelse af diagram til vurdering af værdier og egenskaber
- Bærende elementer i miljøet
- Sårbare træk
- Billeder

Herunder uddybes enkelte af delementerne:

Kulturmiljøets fortællerværdi:

Her redegøres der for hvilken fortælling kulturmiljøets elementer og helheder repræsenterer. Fortællingen konkretiserer kulturhistorien i det store verdensbillede som et nedslag lokalt, og hvordan tendenser i samfundet har formet udviklingen i Horsens Kommune.

Bemærkninger:

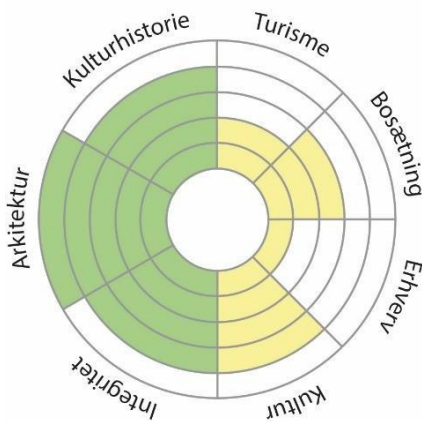
Her fremgår andre væsentlige oplysninger om miljøet, som ikke ligger i direkte forlængelse af miljøets fortælleleværdi. Det kan f.eks. være informationer fra de tidligere udpegninger, som ellers ikke indgår under kulturmiljøets fortælleleværdi. Administrationen har arbejdet for, at ingen relevante oplysninger går tabt.

Diagram med værdier og egenskaber (fra SAK-metoden)

Diagrammet kommer fra SAK-metoden, udviklet af Arkitektskolen i Aarhus. Metoden gør det muligt at vurdere kulturmiljøer ud fra aflæselige parametre, så kulturarvens værdier, egenskaber og udviklingspotentialer bliver tydeligere og kan skabe nye muligheder og indsatser med henblik på at bevare gennem udvikling.

Vurdering er formidlet i en illustration, som understøtter dialogen omkring kulturmiljøerne.

Formålet er at øge bevidstheden om bevaring og benyttelse af kulturmiljøerne og øge forståelsen for bygningsarvens værdier. Værktøjet er vist som eksempel herunder.

Figuren viser et diagram over værdier og egenskaber for 60'er miljø/Parcelhuse i Horsens Kommune

Som det fremgår af vejledningen til SAK-metoden, består diagrammet af to dele. Den venstre og grønne del illustrerer en vurdering af kulturmiljøets værdier, imens den gule og højre er et udtryk for en vurdering af kulturmiljøets egenskaber.

Kulturmiljøets værdier er yderligere inddelt i tre værdityper:

- **Kulturhistorisk værdi:** En vurdering af kulturmiljøets historiske betydning og kulturhistoriske fortælleværdi. Kulturmiljøets fortælleværdi er vurderet, som det ses eller opleves på stedet. Den skal være fæstnet til bygninger, elementer eller spor. Er aflæseligheden svækket, vil det også svække den kulturhistoriske værdi i diagrammet.
- **Arkitektonisk værdi:** En vurdering af kulturmiljøets arkitektoniske, rummelige og formmæssige kvaliteter. Værdisætningen foretages ikke kun på bygningsniveau, men af kulturmiljøets helhed. Et væsentligt parameter er, om kulturmiljøet er udtryk for den kultur eller funktion, der gav anledning til opførelsen. Miljøets tilstand indgår også her, hvor et miljø præget af forfald eller omdannelse vil forringe kvaliteten.
- **Integritetsværdi:** En vurdering af kulturmiljøets helhed, sammenhæng og hvor intakte disse er i miljøet. Her indgår en vurdering af kulturmiljøets oprindelige struktur og hvorvidt indbyrdes relationer er intakte og aflæselige.

Kulturmiljøets egenskaber er på kvaliteter i kulturmiljøet, der kan være en ressource eller kan fremme en positiv udvikling. Vurderingen af kulturmiljøernes egenskaber følger kategorierne turisme, bosætning, erhverv og kultur fra SAK-metoden. Vejledningen til SAK-metoden anbefaler at holde vurderingen enkel, så der tegner sig et klart billede af kulturmiljøets ressourcemæssige egenskaber, som er forståelig for andre. Værktøjet er et udvalg af nuancer, som giver en forståelig og lettilgængelig formidling af kulturmiljøets egenskaber.

- **Turisme:** Hvor høj grad miljøet kan rumme og tiltrække turister eller turismerelateret virksomhed.
- **Bosætning:** Hvor høj grad miljøet kan rumme eller tiltrække bosætningen inden for miljøets afgrænsning, eller styrke egnstiltætning til området.
- **Erhverv:** Hvor høj grad miljøet kan rumme og tiltrække virksomheder og erhverv, der kan styrke erhvervsudviklingen.
- **Kultur:** I hvor høj grad miljøet har egenskaber for formidling og kulturoplevelser. Er der særlige kvaliteter for aktivering af miljøets bærende fortælling.

I Horsens Kommune har vi arbejdet med en operationalisering af værdi- og egenskabsdiagrammet. Her er beskrivelserne og arbejdsspørgsmål fra SAK-metoden formuleret til 5 arbejdsspørgsmål for hver kategori. Besvarelsen giver herefter et udfald imellem 1-5 i diagrammet, hvor 5 betyder at det har en høj værdi/egenskab og 1 er lav. Arbejdsspørgsmålene illustrerer hvordan de enkelte værdier og egenskaber forstås i Horsens Kommunes kontekst. Parametrene får et point pr. spørgsmål. Summen af pointene er en indikator for kulturmiljøets værdier og egenskaber.

Vurderingsspørgsmålene ses herunder:

Kulturhistorie

- Afspejler KM spor af den samfundsmæssige udvikling?
- Repræsenterer KM et særligt og unikt tema eller periode i historien?
- Er kulturmiljøets fortælling aflæselig i KM' struktur?
(*afspejler km bolig-, arbejds-, produktionsvilkår samt andre væsentlige træk af den samfundsmæssige udvikling – SKAL KUNNE AFLÆSES*)
- Er den kulturhistoriske fortælleleværdi fæstnet til bygninger, elementer eller spor?
- Er den kulturhistoriske fortælleleværdi unik?

Arkitektur

- Er kulturmiljøets bebyggede helheder tydelige i KM's struktur?
- Er det gennemgående arkitektoniske udtryk tydeligt og uden væsentlige tegn på forfald eller omdannelser?
- Er byplanens rumlige organisering og rumskabende sammenhænge tydelig?
(*f.eks. byrum som intakte gadeforløb og pladser og sammenhængende rumskabende elementer, som skala og tagformer*).
- Er km's landskabelige kvaliteter tydelige?
- Understøtter kulturmiljøets landskabelige kvaliteter de bebyggede helheder?

Integritet

- Er kulturmiljøets funktioner intakte?
- Er kulturmiljøets bevarede elementer, helheder og sammenhænge intakte?
- Er betydelige dele af kulturmiljøets oprindelige struktur intakt og aflæselig?
- Er der sammenhæng mellem kulturmiljøets helheder og kulturmiljøets omgivelser?
- Er kulturmiljøet en integreret del af stedet?

Turisme

- Er kulturmiljøets fortælling relevant for turisme?
- Har kulturmiljøet særlige oplevelsesværdier, som er relevante for turisme?
- Er der allerede turisme i området?
- Er kulturmiljøet let tilgængeligt, og understøtter veje og stiforløb færdsel til og omkring kulturmiljøet?
- Er der mulighed for ophold/overnatning i eller omkring kulturmiljøet?

Bosætning:

- *Fysisk: Afstand til natur*
Er der adgang til og muligheder for oplevelser i naturen?
- *Fysisk: Afstand til større koncentration af arbejdspladser*
Er der adgang til et arbejdspladsopland inden for maks. ½ times kørsel (bil, offentlig transport, cykel)?
- *Fysisk: Afstand til skole*
Er der adgang til skole inden for en afstand af maks. 1,5 km? (*nb. Daginstitution er valgt fra, da børn ofte ikke selv går til og fra daginstitution. Find oplysningerne i Web-Gis: Kommunale tilbud/Familie, børn og unge*).
- *Social: Et aktivt miljø*

Er der aktiviteter, som understøtter fællesskabet i kulturmiljøet?

- *Økonomi: Udbud af boliger*

Bærer kulturmiljøet præg af et stort udbud af boliger?

(www.boliga.dk – vurder antal boliger til salg i forhold til KM's størrelse)

Erhverv

- Kan kulturmiljøet tilføre virksomheder en særlig værdi eller branding?
- Er der bygninger i kulturmiljøet, som egner sig til erhverv?
(F.eks. har en funktionstømt industribygning ofte bedre iboende egenskaber for at rummeerhverv og nye virksomheder end en mindre landsby eller et boligområde, der på grund af restriktioner for anvendelse er mindre egnet for erhvervsudvikling).
- Er der adgang til veje herunder motorveje og til offentlig transport m.m. *(understøtter adgang for arbejdskraft)?*
- Er der restriktioner i forhold til anvendelse eller zone?
- Henvender kulturmiljøet sig til flere typer af erhverv?

Kultur

- Er fortællingen synlig i kulturmiljøet?
- Har fortællingen en særlig unik karakter eller en repræsentativ karakter?
- Kan oplevelsen af kulturmiljøets fortælling styrkes gennem formidling?
- Er kulturmiljøet egnet til kulturelle aktiviteter eller begivenheder?
- Er kulturmiljøet tilgængeligt og med offentlig adgang?

Beskrivelse af diagrammet

For at hjælpe med læsningen af diagrammet, er det lavet en kort beskrivelse af diagrammets samlede vurdering for hvert kulturmiljø.